

**ՀԱՅ – ԹՈՒՐԿԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ
ՄԱՌԵՑՄԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՓԱՍՏԱՐԿՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ**

2009 թվականի հոկտեմբերի 10-ին Եվեյցարիայի Ցյուրիխ քաղաքում Հայաստանի և Թուրքիայի արտաքին գործերի նախարարները ԱՄՆ-ի, Ֆրանսիայի և Ռուսաստանի Դաշնության արտաքին քաղաքական գերատեսչությունների ղեկավարների ներկայությամբ ստորագրեցին արձանագրություններ, որոնց նպատակն էր կարգավորել երկու երկրների միջև հարաբերությունները և սկսել դիվանագիտական հարաբերությունների հաստատման գործընթացը: Բանակցությունները, որոնք նախորդել էին այդ ստորագրման արարողությանը Եվեյցարիայում ընթացել էին մոտ մեկ տարի՝ տեղի արտգործնախարարության միջնորդությամբ և, փաստորեն զարգացրել էին Հայաստանի նախագահ Սերժ Սարգսյանի և Թուրքիայի նախագահ Արդուլյահ Գյուլի կողմից Երևանում մեկնարկած «Ֆուտբոլային դիվանագիտությունը»¹:

¹ «Ֆուտբոլային դիվանագիտության» ու ՀՀ և Թուրքիայի քաղաքական և վերլուծական շրջանակների արձագանքների մասին մասնավորապես տե՛ս Մաֆարյան Ա., Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունների կարգավորումը որպես քաղաքական օրակարգի խնդիր, «Հայաստանի Հանրապետություն», 28.06.2009, www.hhpress.am, նույնի՝ Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունների կարգավորումը որպես քաղաքական օրակարգի խնդիր, «Հայաստանի Հանրապետություն», 28.06.2009, www.hhpress.am, Մաֆարյան Ար., Մաֆարյան Ալ., «Ֆուտբոլային դիվանագիտության լուսաբանումը թուրքական ՋԼՄ-ներում», ՀՀ ՊՆ Ազգային ոստիկանական հետազոտությունների ինստիտուտի աշխատանքային տետրեր, Ե., 2008, էջ 184-196, Մաֆրաստյան Ռ. Ա., Հնարավոր չէ՝ 21-րդ դարում պատնեշներ ստեղծել հարևանների միջև..., Ե., «Զանգակ-97», 2003, էջ 96, Արշակյան Գ., Թուրքիայի քաղաքականությունը Հարավային Կովկասում 1991-2001 թթ., ՀՀ ԳԱՍ «Գիտություն» հրատ., 2009, էջ 210, Глазова А. В., Современное состояние и перспективы армяно-турецкого урегулирования, Армяно-российское взаимодействие и региональные проблемы, Е., 2011, с. 43-46, Мелконян Р. О.,

2010 թվականի ապրիլի 22-ին ՀՀ Ազգային Ժողովում մեծամասնություն կազմող ՀՀԿ, ԲՀԿ և ՕԵԿ քաղաքական խորհուրդները հանդես եկան համատեղ հայտարարությամբ, որով տեղեկացրեցին, որ հայ-թուրքական արձանագրությունները դուրս են բերվում ԱԺ քառօրյա նիստերի օրակարգերից: Սա քաղաքական որոշում էր, որն ազդարարեց վերոհիշյալ կարգավորման գործընթացի սառեցումը: Կոալիցիայի հայտարարության մեջ ասվում էր. «Վերջին երկու տարիների ընթացքում ՀՀ Նախագահը, ՀՀ Ազգային Ժողովի քաղաքական մեծամասնության աջակցությամբ ետևողական քայլեր իրականացրեց առանց նախապայմանների հայ-թուրքական հարաբերությունների հաստատման ու զարգացման ուղղությամբ: Այդ գործընթացին իրենց ակտիվ ավանդը բերեցին ԱՄՆ-ն, Ռուսաստանի Դաշնությունը, Ֆրանսիան, Շվեյցարիան: Աշխարհի բազմաթիվ երկրներ դրականորեն արձանագրեցին այդ նախաձեռնությանը՝ ընդգծելով դրա բացառիկ կարևորությունը տարածաշրջանային կայունության հաստատման և առկա հիմնախնդիրները քաղաքակիրթ երկխոսությամբ լուծելու հարցում: Հայկական կողմի կառուցողական ջանքերը և միջազգային հանրության ակնկալիքները շարունակաբար բխվեցին թուրքական կողմի անհետևողական, խուսափողական դիրքորոշումներից, շարունակական նախապայմանների առաջադրման քաղաքականությանը, որը փակուղի մտցրեց հայ-թուրքական արձանագրությունների խելամիտ ժամկետներում վավերացման գործընթացը»²: Հայտարարությունում այնուհետև նշվում էր, որ կոալիցիոն մեծամասնությունը անընդունելի է համարում թուրքական կողմից հնչող հայտարարությունները, որոնցով հայ-թուրքական արձանագրությունների վավերացումը Թուրքիայի Ազգային Մեծ Ժողովում անմիջական կախվածության մեջ է դրվում Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորումից:

О проблеме оценки нынешнего этапа диалога Армения-Турция, Армения-российское взаимодействие и региональные проблемы, Е., 2011, с. 47-51, Сафарян Ар., Сафарян Ал., О стремлении вовлечения Турции в процесс урегулирования Карабахского конфликта, Армения-российское взаимодействие и региональные проблемы, Е., 2011, с. 52-55.

² Կոալիցիայի հայտարարությունը արձանագրությունների վերաբերյալ, 22.04.2010, <http://www.aysor.am/am/news/2010/04/22/NA-protocols/>

Միաժամանակ, նկատի ունենալով թուրքական կողմի հրաժարումն առանց նախապայմանների խելամիտ ժամկետներում արձանագրությունները վավերացնելու պարտավորություններից, կռալիցիոն մեծամասնությունը իմաստազրկված համարեց այս փուլում դրանց վավերացման գործընթացի հետագա շարունակումը Հայաստանի Խորհրդարանում, անհրաժեշտ համարվեց առկախել այդ գործընթացը՝ հանելով դրանք քառօրյա նիստերի օրակարգից, մինչև որ թուրքական կողմը պատրաստ կլինի առանց նախապայմանների գործընթացը շարունակելու³:

Նույն օրը ՀՀ Նախագահ Մերժ Սարգսյանը նշեց. «Ողջ աշխարհին մենք ցույց տվեցինք մեր սկզբունքային դիրքորոշումն այս հարցում՝ հանդես գալով միայն կառուցողական դիրքերից: Մենք եայտարարեցինք նաև, որ Թուրքիայի կողմից արձանագրությունները, պայմանավորվածության համաձայն, առանց նախապայմանների և ողջամիտ ժամկետներում վավերացման դեպքում, Հայաստանի Խորհրդարանի կողմից դրանց վավերացման տապալումը բացառվում է.... Մեկ տարի շարունակ Թուրքիայի բարձրաստիճան պաշտոնյաների կողմից նախապայմանների լեզվով շարադրված հրապարակային խոսքերի պակաս չի զգացվել, մեկ տարի շարունակ Թուրքիան ամեն ինչ արել է ժամանակ ձգելու և գործընթացը տապալելու եամար.... Թուրքիան պատրաստ չէ սկսված գործընթացը շարունակել և առանց նախապայմանների, արձանագրությունների տառին համապատասխան քայլերով առաջ շարժվել: Ողջամիտ ժամկետները, մեր կարծիքով ավարտվել են: Ամեն գնով ապրիլի 24-ն անցկացնելու թուրքական գործելառճը պարզապես անընդունելի է: Մենք անընդունելի ենք համարում նաև Հայաստան-Թուրքիա երկխոսությունն ինքնանպատակ դարձնելու անիմաստ ձեռագիրը և այս պահից սկսած՝ հարաբերությունների կարգավորման ներկա փուլը համարում ենք սպառված»⁴:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս Նախագահ Մերժ Սարգսյանի հեռուստաուղերձը Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունների կարգավորման գործընթացի վերաբերյալ, 22.04.2010, <http://president.am/events/statements/arm/?year=2010&pn:3&id=60>

2011 թվականի փետրվարի 21-ին, մի շարք լրատվական գործակալություններ հղում անելով թուրքական դիվանագիտական աղբյուրներին, նշել էին, որ մարտին Մոսկվայում կայանալու է հանդիպում հայ և թուրք դիվանագետների միջև: Այդ մասին, ըստ նույն աղբյուրների, պայմանավորվածություն էր ձեռք բերվել Թուրքիայի և ՌԴ փոխարտգործնախարարների միջև կայացած հանդիպման ժամանակ: Տեղեկատվություն էր տարածվել այն մասին, որ թուրքական կողմին Հայաստանի հետ հարաբերությունները նորմալացնելու համար կբավարարի նույնիսկ «Ադրբեջանի գրավյալ որոշ տարածքների» ազատումը: Հայաստանում այդ մասին գրույցներ են վարել ՌԴ, ինչպես նաև ԱՄՆ բարձրաստիճան դիվանագետները: ՀՀ ԱԳՆ պաշտոնական ներկայացուցիչն այդ կապակցությամբ հստակ ասել է, որ «Հայ-թուրքական եարաբերությունների կարգավորման համար նոր բանակցությունների կարիք չկա՝ անկախ ձևաչափից: Կան ստորագրված արձանագրություններ, որոնք պետք է վավերացնել և իրականացնել առանց նախապայմանների: Սա է միջազգային հանրության և Հայաստանի դիրքորոշումը»⁵:

2011 թվականի մարտի 10-ին Լատվիայի հայ համայնքի ներկայացուցիչների հետ հանդիպման ժամանակ ՀՀ Նախագահը, անդրադառնալով հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման գործընթացին, ասաց. «Հայաստանի համար որևէ նախապայման ընդունելի չէ, մանավանդ այն նախապայմանները, որոնք թուրքերը փորձում են առաջադրել՝ կապված Լեռնային Ղարաբաղի, Հայոց ցեղասպանության հարցերի հետ: Մենք այս պահին ոչ խոսելիք, ոչ անելիք չունենք նրանց հետ»: Նախագահը նշեց, որ «Հայ-թուրքական հարաբերությունների առումով որևէ նորություն չկա»⁶: Նույն հիմնախնդրին Մերժ Սարգսյանը անդրադարձել է նաև Կիյրոսի Հանրապետություն կատարած իր պաշտոնական այցի ընթացքում. «Թուրքիայի հետ հարաբերությունները նույնիսկ փոքր քայլերով

⁵ ՀՀ ԱԳՆ. Հայ-թուրքական կարգավորման համար նոր բանակցությունների կարիք չկա, 21.02.2011,

http://www.lin.am/arm/armenia_foreignpolicy_10495.html

⁶ Մերժ Սարգսյան. Ադրբեջանի դիրքորոշման մեջ տեղաշարժ կա, հայ-թուրքական հարաբերություններում նորություն չկա, 11.03.11,

<http://www.tert.am/am/news/2011/03/11/presidentlatvia/>

հարթելու մեր անկեղծ առաջարկով սկսված գործընթացն արագ խափանվեց: Իր հակասական կեցվածքով, իրարամերժ հայտարարություններով և գործընթացի անհիմն շահարկումներով Թուրքիան կործանեց այն: Թուրքիան հետ կանգնեց իր պարտավորություններից և ոչ միայն չվավերացրեց ստորագրված արձանագրությունները, այլև վերադարձավ գործընթացից առաջ որդեգրած իր հին դիրքերին: Նախապայմանների պատին դեմ առան մեր և գործընթացում ակտիվորեն ներգրավված մեր գործընկերների ջանքերը⁷: Այս ելույթում ՀՀ Նախագահը համոզմունք հայտնեց, որ եթե որևէ մեկը հիմքեր ուներ նախապայմաններ առաջ քաշելու, ապա դա Հայաստանն էր, որը շատ խնդիրներ ունենալով Թուրքիայի հետ, օրինակ Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցը, չի դարձրել հարաբերությունների կարգավորման նախապայման: Այս համատեքստում Նախագահ Սարգսյանը քննադատաբար է հանդես եկել Թուրքիայի արտաքին քաղաքական դոկտրինի կապակցությամբ, որը հավակնում է տարածաշրջանային առաջնորդության, «Նոր օսմանականության» քաղաքականության հիմքի վրա: Այդ քաղաքականության մաս կազմող «հարևանների հետ զրո պրոբլեմ» ուղեգիծը այդ մեծ դոկտրինի հռչակված մաս է համարվում, սակայն ըստ ՀՀ Նախագահի. «տարածաշրջանային առաջնորդությունը ենթադրում է պատասխանատու մոտեցում, պատասխանատու մտածելակերպ և ոչ թելադրելու կամ պարտադրելու գործելաձև: Ի՞նչ է Օսմանյան կայսրությունը բերել իր լծի տակ գտնվող ժողովուրդներին կոտորածներից, բռնակալությունից, կեղեքումներից բացի: Ո՞վ է հասցրել կարոտել օսմանականությանը, որ որոշ մարդիկ փորձում են ծնել «նոր օսմանականություն»: Եվ ինչպե՞ս է ընկալվում «հարևանների հետ զրո պրոբլեմ» ուղեգիծը: Որպեսզի բոլոր հարևանները հլու կատարեն Թուրքիայի հորդորները և բավարարեն նախապայմանները:

---

⁷ Նախագահ Մերժ Սարգսյանի ելույթը Կիպրոսի Հանրապետության Ներկայացուցիչների պալատում, 17.01.2011, <http://president.am/events/statements/arm/?year=2011&pn=1&id=84>

Գուցե կան հարեաններ, որոնց համար դա նույնիսկ շահավետ է, բայց վստահորեն մենք դրանց թվին չենք պատկանում»⁸:

Հայաստանի կառուցողական դիրքորոշումը ՀՀ Նախագահը վերահաստատեց Եվրոպայի Խորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովի ամբիոնից 2011 թվականի հունիսի 22-ին ունեցած իր ելույթում. «Հայաստանը նախաձեռնեց գործընթացը բարի նպատակներով՝ անսալով ազգերի և պետությունների խաղաղ գոյակցության 21-րդ դարի հրամայականին: Եվ դա այն պայմաններում, երբ Օսմանյան կայսրությունում 1915 թվականին հայերի նկատմամբ իրագործած ցեղասպանությունը Թուրքիան առ այսօր ոչ միայն չի ճանաչել, այլև իրականացնում է բացահայտ ժխտման քաղաքականություն: Մինչդեռ համայն հայությունը սպասում է համարժեք գնահատականի, և այդ նպատակով այսուհետ ես մեր ջանքերը՝ անխոնջ ջանքերը, լիահույս եմ՝ նաև մարդկության դեմ հանցագործություններով մտահոգվածների ջանքերը, ուղղված կլինեն Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչմանը:

Այդուհանդերձ, մենք պատրաստ ենք խնդիրները հաջորդ սերունդներին չթողնել: Հայաստանի և Թուրքիայի միջև հարաբերությունների կարգավորումը կարևոր է ոչ միայն հայերի և թուրքերի համար, այլև տարածաշրջանում, կարծում եմ նաև ողջ Եվրոպայում խաղաղության, կայունության և համագործակցության մթնոլորտի հաստատման առումով: Հայաստանի անօրինական շրջափակմանը պետք է վերջ դրվի»⁹:

Նույն օրը Ստրասբուրգում արտգործնախարար Էդ. Նալբանդյանը, անդրադառնալով ԵՆԽՎ-ի նախագահ Մ. Չավուշօղլուի հնչեցրած հայտարարությանը, թե հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորումը կապված է դարաբաղյան խնդրի կարգավորման հետ, և այդ մասին իբր թե բանավոր համաձայնություն է եղել Թուրքիայի և Հայաստանի միջև, ինչը նաև հաստատվել է այլ երկրների

⁸ Տե՛ս նույն տեղում

<http://president.am/events/statements/arm/?year=2011&pn=1&id=84>

⁹ Հայաստանի Հանրապետության նախագահ Մերժ Մարգարյանի խոսքը Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովում, 22.06.2011, <http://president.am/events/statements/arm/?year=2011&pn=0&id=91>

արտգործնախարարների և ԱՄՆ պեաքարտուղարի կողմից, ով մասնավորապես ասել էր. «Դա իհարկե պարզունակ աղավաղում է: Հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման գործընթացը սկսվել և ընթացել է այն փոխադարձ պայմանավորվածությամբ և հասկացողությամբ, որ գործընթացը պետք է ընթանա առանց նախապայմանների, և դա էր նաև պատճառը, որ արձանագրությունների մեջ որևէ նախապայման չկա»¹⁰: Էդ. Նալբանդյանը նաև հավելել է, որ արձանագրությունների ստորագրմանը ներկա բոլոր արտգործնախարարները բազմիցս կոչ են արել առանց նախապայմանների վավերացնել և իրագործել պայմանավորվածությունները, իսկ ԱՄՆ պեաքարտուղար Հիլարի Բլինթոնը հայտարարել էր, որ Հայաստանն իր ճանապարհն անցել է, գնդակը գտնվում է Թուրքիայի դաշտում, որը և պետք է կատարի իր ստանձնած պարտավորությունները¹¹:

Վերոհիշյալը հիմք է տալիս հետևյալ եզրակացությունների համար.

ա) Հայաստանը խուսափեց հայ-թուրքական արձանագրությունները ստորագրելուց հետո դրանց վավերացման համար նախապայմաններ առաջադրելու թուրքական դիվանագիտության ծուղակից: Ինչպես ցույց տվեցին անցած երկու տարիները, Հայաստանը չենթարկվեց Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության հետ հայ-թուրքական կարգավորման գործընթացը ուղղակիորեն կապելու թուրքական քաղաքական ճնշմանը և հավատարիմ մնաց առանց նախապայմանների այդ գործընթացը իր տրամաբանական ավարտին հասցնելու քաղաքական կուրսին:

բ) Հայաստանը կառուցողական դիրքորոշում ցուցաբերեց ինչպես «ֆուտբոլային դիվանագիտության» ծավալման ամբողջ ընթացքում, այնպես էլ կարգավորման գործընթացի սառեցումից հետո՝ չհակադրվելով միջազգային հանրության և առաջին հերթին ԱՄՆ, Ֆրանսիայի, ՌԴ-ի միջնորդական ջանքերին և վերահաստատելով իր պատրաստակամությունը «առանց նախապայմանների և ողջամիտ

¹⁰ Նալբանդյան. Հայ-թուրքական գործընթացը Ղարաբաղի հետ կապելու համաձայնություն չի եղել, 22.06.2011,

<http://www.azatutyun.am/content/article/24243393.html>

¹¹ Տե՛ս նույն տեղում:

Ժամկետներում գործընթացը տրամաբանական ավարտին հասցնելու՝ սկզբունքով առաջնորդվելուն: Այսպիսով, ճիշտ են այն վերլուծաբանները, ովքեր ոչ թե հայ-թուրքական կարգավորման գործընթացը, այլ նրա ներկա փուլն են ավարտված համարում¹²:

զ) Այն, որ հայ-թուրքական արձանագրությունները մնում են ՀՀ ԱԺ մեծ օրակարգում, թեև հանվել են քառօրյա նիստերի օրակարգից, հիմք է տալիս ասելու, որ ՀՀ իշխանությունները պատրաստ են վերադառնալու կարգավորման գործընթացին քաղաքական տարաբնույթ զարգացումների՝ մասնավորապես գործընթացը հովանավորող երկրների կողմից աշխուժության նոր ազդանշանների կամ տարածաշրջանային զարգացումներում նպաստավոր փոփոխության դեպքում:

դ) Միջազգային հանրության կողմից հայ-թուրքական կարգավորման գործընթացի սառեցումից հետո Հայաստանի նկատմամբ քննադատության կամ բացասական վերաբերմունքի բացակայությունը փաստ է: Շահագրգիռ շրջանակները վերջնականապես չեն հրաժարվել գործընթացը երբևէ կրկին առաջ մղելու մտադրությունից, միաժամանակ բոլորը հասկանում են, որ Թուրքիայի իշխանությունները ներքաղաքական և արտաքին քաղաքական բազմաթիվ պատճառներով Հայաստանի հետ հարաբերություններն արագ կարգավորել պատրաստ չեն:

DAVIT SAFARYAN
(YSU)

ON ARMENIAN ARGUMENTS FOR FREEZING THE PROCESS OF ARMENIAN – TURKISH NEGOTIATIONS

Armenia has been constructive both during the entire period of the “football diplomacy” developments and upon freezing the rapprochement process - without opposing the efforts of the international community, firstly

¹² Արդյոք Մերժ Սարգսյանը փակե՞լ է հայ-թուրքական երկխոսությունը. փորձագետները տարակարծիք են, 19.01.2011, medialab.am

the US, France and Russia as intermediaries, and has reconfirmed its readiness to go forward "without any preconditions and to bring the process to its logical conclusion within reasonable time". It seems right are the analysts who think that it is the current phase that is over, and not the process of the Armenian-Turkish settlement.

The fact that Turkey-Armenia protocols are still on the agenda of the Armenian National Assembly even though they have been removed from the four-day session agenda, give reasons for saying that the Armenian authorities are ready to return to the settlement process in the event of multifaceted political developments, specifically, if they get new signals of activation from the key-players that have been patronizing the process, or in the event of favourable changes in regional developments. The absence of any criticism or negative attitude towards Armenia on behalf of the international community after freezing the Armenian-Turkish settlement process is a proven fact. The interested parties have not finally abandoned their intention of moving the process forward again. At the same time it is altogether clear that the Turkish authorities are not yet ready to mend their relations with Armenia for various inner and outer political reasons.